

Історія України

УДК 94(477.7)"375/1492"

Г. В. Вєтрова

КОЧОВЕ ТА ОСІЛЕ НАСЕЛЕННЯ ПІВДЕННОЇ БЕССАРАБІЇ У РАНЬОМУ СЕРЕДНЬОВІЧчі

Досліджується роль Дунайсько-Дністровського межиріччя в етногенезі слов'ян, їхні відносини із сусідніми племенами, характеризуються слов'янські племінні союзи тиверців та уличів, розглядаються кочові племена, які відіграли важливу роль у колонізації межиріччя, характерні риси салтівсько-маяцької та балкано-дунайської археологічних культур, які розвивалися на Дунайсько-Дністровських землях, висвітлюються події формування держави Дунайська Болгарія та нової етнічної спільноти – волохів у межиріччі.

Ключові слова: Південна Бессарабія, Подунав'я, Дунайсько-Дністровське межиріччя, Пруто-Дністровське межиріччя, слов'янська колонізація, склавини, анти, тиверці, уличі, болгари, салтівсько-маяцька культура, балкано-дунайська культура, волохи, кочовики.

У наш час особливу цікавість дослідників викликають питання регіональної історії, яка стає важливим напрямком розвитку вітчизняної науки. Однією із таких нагальних проблем є вивчення історії земель у пониззі межиріччя Дністра та Дунаю, відомих під назвою Південна Бессарабія, Буджак, Подунав'я, Придунайський край. У розвитку регіону важливу роль відіграли представники слов'янської, елліністичної та східної культур, кочовики і землероби, що сприяло становленню тут складної етнічної структури. На історичний поступ краю справили вплив такі держави, як Румунія, Молдавія, Болгарія та Туреччина, тому існує декілька концепцій історії Дунайсько-Дністровського межиріччя.

До заявленої проблематики виявили увагу сучасні українські, молдавські [11] та російські дослідники О. Лебеденко, А. Тичина [1], С. Паламарчук [5], П. Толочко [6], С. Плетньова [15] та інші, однак, історія краю в первісності та середньовіччі є маловідомою, і деякі аспекти цієї проблематики потребують подальшого висвітлення. Виходячи з цього, в статті зроблено спробу сформулювати уявлення про міграційні процеси на території Дунайсько-Дністровського межиріччя в ранньому середньовіччі.

Історичні джерела стверджують, що територія Бессарабії, до складу якої входило все межиріччя Дністра та Прута до Дунаю, з незапам'ятних часів була ареною інтенсивних міграцій. Це пояснюється її розташуванням на основних шляхах з Азії до Європи, безпосереднім виходом регіону до Чорного моря та наявністю однієї з найважливіших транспортних магістралей регіону – Дунаю. Рівнинний характер краю сприяв посиленню міграцій. Археологічні розвідки та історичні дослідження вказують на те, що Подунав'я відіграло значну роль у ранній історії слов'ян. У XI ст. літописець Нестор висунув Дунайську теорію походження слов'ян. Він писав: "По довгих же часах сїли слов'яни на Дунаєві...". Прибічниками цієї теорії були російські історики С. Соловйов, В. Ключевський, М. Погодін. В наші часи цю теорію підтримують ряд вітчизняних та зарубіжних дослідників [1, с. 41]. О.О. Шахматов сформулював теорію походження слов'ян, яка базувалася на думці про те, що "Прабатьківщиною руського народу була територія антів, які займали простір між Прутом та Дніпром". Після навали кочових племен варварів у V ст. слов'яни досягли Чорного моря, Дунаю, де й сформували південну групу слов'янських племен [2, с. 12; 1, с. 42].

Після нашестя гунів у IV ст. територія Пруто-Дністровського межиріччя була спустошена. Однак, наприкінці V – на початку VI ст. в історії цих земель починається новий етап, пов'язаний з рухом слов'ян у Південно-Східну Європу. Слов'яни рухалися з півночі на південь долинами Серету, Пруту, та Дністра [3, с. 32]. Це були племена пенківської культури – анти та прасько-корчацької – склавини [4, с. 26]. Вони прийшли у Північне Причорномор'я та розселилися в Подунав'ї. Про слов'ян у Подунав'ї писали грецькі та римські історики, зокрема, Тацит, Пліній Старший, Птолемей. Про слов'ян-венедів у гирлі Дунаю згадується у Певтінгерових таблицях – подорожній карті IV ст. Джерела VI ст. фіксують слов'ян (антів та склавинів) на лівому березі Дунаю. Про спосіб життя слов'ян цього часу писали готський історик Йордан, візантійський автор Прокопій Кесарійський та інші [1, с. 42-43].

На відміну від швидкого просування кочовиків, слов'яни у зв'язку з землеробським, осілим характером свого господарства рухалися повільно. Одночасно з заселенням відбувалося господарське освоєння території [3, с. 32]. Ось що писав про слов'ян Прокопій Кесарійський у VI ст.: "Живуть вони в убогих хатинах, далеко розташованих одна від одної, і часто міняють місце проживання... Усі ці люди високі на зріст і

надзвичайно сильні. Колір обличчя не зовсім білий, волосся не русе і не переходить у чорне, а рудувате... Більша частина земель за Істром належить їм" [1 с., 45].

Територія між Прутом і Дністром та в пониззі Дунаю, Добруджі в VI–VII ст. була заселена антами, які просунулися сюди з півночі долинами Дністра і Пруту. М.С. Грушевський пов'язував з антами початковий етап української історії. "Анти, – вказував Йордан, – розповсюдилися від Данастра до Данапра, там, де Понтійське море створює закрут..." [3, с. 32]. На Лівобережжі Нижнього Дунаю з другої половини V ст. закріпилися склавини. "Склавени мешкають від міста Новіетун та Мурсіанського озера, до Данастра, а на північ – до Віскли", – вказував Йордан. Новіетун – це, скоріше за все, візантійське місто Новіодунум (сучасна Ісакча на правому березі Дунаю), а озеро, це – Ялпуг [4, с. 9]. У Нижньому Подунав'ї анти та склавини складали одне ціле, про що свідчать їх могильники, а прикордонною рікою між ними був Дністер [5, с. 26].

В цей час північний кордон Візантії проходив по Дунаю. Імператор Юстиніан відновив та зміцнив дунайський лімес (укріплений рубіж) та міста Мезії: Істрію, Томи, Діногецію, Капідаву, Абритус, Ескус. Піддані візантійського імператора ромеї вважали своєю частиною задунайських земель, в тому числі і місто Туріс, розташоване на місці сучасного Білгород-Дністровського. Територія Нижнього Подунав'я, заселена варварами, знаходилась під особливою увагою Візантії. Анти та склавини неодноразово вторгалися у межі Візантійської імперії. В 533 р. анти одержали перемогу на території Візантії. В 545 р. Візантія закріпила за ними нижньодунайське лівобережжя, уступила Туріс та сплачувала їм данину [5, с. 27]. Візантії називали Туріс Левкополем (Біле місто), слов'яни – Білгородом.

В середині VI ст. в Північному Причорномор'ї з'явилися тюркомовні кочові орди аварів. Авари просувалися Азово-Чорноморським узбережжям на захід через Пруто-Дністровське межиріччя [5, с. 27]. Аварське кінне військо мало досконалі для свого часу зброю та спорядження – слабкозігнуті шаблі, луки зі стрілами, важкі списи, ножі, дерев'яні сидла, прикрашені кістяними пластинами, стремена. Кіннота аварів була дуже швидкою та маневреною, що робило її невразливою для ворогів. Аварського воїна часто ховали з конем, супроводжуючи поховання багатим інвентарем. За способом життя авари були типовими кочовиками. Вони розводили коней, корів, дрібну рогату худобу [6, с. 15-16]. В 567 р. на землях колишньої римської провінції Паннонії утворилася аварська держава – Аварський каганат, яка була у союзі з болгарами та слов'янами. Володіння Аварського каганату поширювалися на Нижнє Подунав'я [5, с. 27]. Етнічний склад Аварського каганату був строкатим. Дослідники вважають, що крім аварів, яких нараховувалось близько 100 тис., в ньому проживали підкорені слов'яни-анти та болгарські племена утигурів та кутригурів [6, с. 15-16].

У 50-х рр. VI ст. авари на чолі з ханом Баяном підкорили місцевих кочовиків та спустошили землі слов'ян. Проходячи через землі, вже заселені слов'янами, авари забирали їх з собою, а потім, як своїх підданих, поселяли на завойованій території. Вожді антів опинилися у важкому становищі. Вони відправили до аварів посольство на чолі із знатним вождем Мезамиром. Однак авари не дотримались традиційної посольської недоторканності та вбили його, вказуючи на те, що він не виказав їм належної поваги. Після цього вони продовжували ще з більшою жорстокістю грабувати слов'янські поселення, забирати в рабство жителів [6, с. 13]. Поступово слов'яни зосереджуються на нижньому Дунаї, вони перебувають у васальній залежності від аварів, які змушують їх до нападів на Візантійську імперію. З метою покарати дунайських слов'ян за ці набіги, імператор Маврикій у 593 р. відправив проти них свого полководця Пріска, який, перейшовши на лівий берег Дунаю, розбив біля р. Серет слов'янську дружину [7, с. 79].

За свідченням візантійського історика VII ст. Феофілакта Симокатти, аварське військо складалося не тільки з аварів, а також зі слов'ян. Коли в 601 р. візантії на р. Тисі розгромили аварів, серед полонених половину складали слов'яни. Відомо, що полководець Тиверій, укладаючи мирний договір з аварами, прагнув отримати в якості заручників дітей не аварського каганату, а "скіфських" (тобто слов'янських) князів [6, с. 16].

Наприкінці VI – на початку VII ст. слов'яни разом з аварами зруйнували нижньодунайський лімес. Після його падіння на Нижньому Дунаї було створено "Союз семи племен" – державне утворення, визначальну роль в якому, ймовірно, відігравали племена антів і яке проіснувало до приходу болгар. Поселення були невеликими, усі важливі питання вирішувалися на народних зборах (віче). Вожді обиралися, їх авторитет визнавав увесь народ. Феофілакт Симокатта свідчить, що в 602 р. Аварський каганат відправив велике військо на чолі з Апсихом, яке повинно було "знищити плем'я антів". Вірогідно, після цього удару анти вже не змогли відновити свою колишню могутність. З цього часу у візантійських джерелах вже немає згадок про антів. Держава аварів проіснувала до 803 р., коли впала під ударами франків [5, с. 27-28]. Остання згадка про цю державу у писемних джерелах відноситься до 822 р. [6, с. 13-14].

Напередодні утворення Київської держави у межиріччі Дністра і Дунаю жили слов'янські племена тиверців та уличів, які ще мали назву "подунайці". Згідно з однією з версій в середні віки тиверців називали "толковинами", що означає "перекладачі" і "чарівники", а ім'я "уличі" означає "вовки" і походить від тотемних уявлень тюрків і слов'ян [8, с. 13]. У Подністров'ї уличі й тиверці жили не окремими племенними масивами, а черезсумно, у сусідстві один з одним. Уличі виконували військові функції, а тиверці – сакральні. Уличі тут відомі з 864 р., а тиверці – з 885 р. Неукріплені поселення культури Лука-Райковецька, що пов'язуються з уличами, з'явилися раніше городищ із земляними валами, що належали тиверцям [8, с. 11, 14]. Існує гіпотеза, згідно з якою назва "тиверці" пов'язана зі словом "твердь", що означає укріплене поселення. Спочатку такі поселення були притулками, де ховалося місцеве населення під час небезпеки. З часом деякі з них перетворилися на центри міст [9, с. 25].

Предки тиверців потрапили в Європу разом з гунами. Вони перемістилися на Балкани разом з аварами й болгарами хана Аспаруха, оселилися в Далмації, де були відомі під ім'ям "тервунян" з VII ст. Тервуняни тут утворили язичницьку релігійну общину під керівництвом жерців-тлумачів. Вони вже були значно

слов'янізовані. У результаті сербсько-болгарських воєн 840–860-х рр. і християнізації 860–880 рр. частина тервунян переселилася у Карпато-Причорноморські землі [8, с. 12]. В “Повісті минулих літ” про розташування тиверців сказано: “... сидяху бо по Дністру, присидяху к Дунаєві; бо безліч їх”.

Предки уличів у V ст. разом з гунами пішли у Західну Європу і потім повернулися у Середнє Подунав'я, де розділилися. Одна частина перемістилась у межиріччя Одри та Вісли, де відома під назвами лютичів, вільців тощо. Інша частина повернулася разом з гунами у Північне Причорномор'я. Тут у VI ст. вони знову розділилися – частина їх мешкала на Нижньому Дніпрі, а частина – в Онглові (Буджаці) – місцевості, що лежить у куті між Дністром і Дунаєм. Наприкінці IX ст. дніпровські уличі перемістилися до своїх одноплемінників у Подністров'я та на Нижній Дунай. Причинами переселення були: тиск кочових племен печенігів, хозар, а також прагнення возз'єднатися зі своїми одноплемінниками на Дністрі і Дунаї [8, с. 8-9].

Господарське життя слов'ян краю протягом раннього середньовіччя помітно змінилось. З VI ст. слов'янське населення перебувало на стадії розкладу общинного ладу, переходу від родової сімейної общини до сусідської територіальної селянської общини, яка в давньоруському зведенні законів XI ст. “Правда Ярослава” згадується під назвою “вервь”. Розвиток продуктивних сил, успіхи в землеробстві та удосконалення знарядь праці, зростання майнової нерівності та поява приватної власності призвели до переходу від первіснообщинного ладу до зародження в IX ст. феодальних відносин [3, с. 35; 10, с. 53-55].

Слов'яни селилися на місцях, близьких до води та придатних до землеробства. В VI – VII ст. вони жили сімейними родовими общинами з 40–60 осіб. Господарськими будівлями могли користуватися усі члени общини. У IX ст. відбувається перехід до сусідської общини, яка слугувала адміністративно-територіальною одиницею і складалася з сімей, не зв'язаних спорідненістю. Виникають поселення значних розмірів, які іноді сягали 5–6 га. В сусідській общині з'являються заможні родини, які з часом складають общинну знать. З її середовища обирають військових вождів – князів. З часом кращі землі зосереджуються в їх руках. Помітною стає майнова та соціальна диференціація. Виникають перші протодержавні об'єднання племен [11, 26-27].

Головними заняттями слов'ян були землеробство та скотарство. На ранніх етапах розвитку застосовувалася підсічно-вогнева система землеробства. Вирубка нових ділянок виконувалася разом усім поселенням. У X–XII ст. вже застосовується більш прогресивна перелогова система землеробства. Слов'яни вирощували пшеницю, просо, ячмінь, овес. Були відомі садівництво та городництво. Помітне місце в господарстві займало скотарство, в першу чергу розведення великої рогатої худоби, а також свиней, коней та дрібної рогатої худоби. З X ст. починається заготівля кормів для худоби [3, с. 35]. Основними промислами слов'ян були мисливство, рибальство та бджільництво, які займали в господарстві слов'ян хоча й важливе, але другорядне місце.

В VI–XI ст. у слов'ян Пруто-Дністровського межиріччя відбувався процес відділення ремесла від сільського господарства. Розвивалися металургія та гончарство. Використовувався гончарний круг та гончарні горни, виникли металургійні майстерні. Існували центри, в яких зосереджувалися декілька видів ремесла. У X–XII ст. широкого розвитку набули ковальська, гончарна, ювелірна, зброярська, шевська справа, обробка дерева, кістки, каміння тощо. З кінця IX ст. виникає товарне виробництво, зароджується грошовий обіг [3, с. 36].

У другій половині IX – першій половині X ст. племінні союзи уличів та тиверців мешкали в епіцентрі боротьби за Карпато-Причорноморські землі між Київською Руссю, Візантією, Болгарією, угорцями й печенігами, що не дозволяло Києву до 940-х рр. поширити свій політичний вплив на уличів і тиверців [8, с. 14]. Вони були незалежними від Києва, наполегливо чинили опір спробам київських князів підкорити їх собі. Новгородський літопис свідчить, що в VI ст. князь Кий, повертаючись з походу до Константинополя, заснував містечко Києвець на Дунаї. Пізніше Аскольд та Дір, сидючи в Києві, воювали в цих землях з уличами. За свідченням Костянтина Багрянородного, київські князі, як правило, здійснювали набіги на Візантію по північно-західному берегу Чорного моря, через поселення уличів та тиверців. Тому Київська держава звертала особливу увагу на ці племена, адже вони були розташовані на шляху слідування до Візантії [12, с. 24].

Київський князь Олег вів наполегливу війну з тиверцями та уличами з метою їх включення до складу Давньоруської держави. В “Повісті минулих літ” під 885 р. повідомляється, що Олег підкорив собі полян, древлян, родимичей, а “з уличі та тиверці імяше рать” [3, с. 33]. У першій половині IX ст. в степах з'явилися угорці, які контролювали землі тиверців та уличів, отже військовий похід Олега проти них в ці роки завершився невдачею. В 907 р. тиверці взяли участь у поході Олега на Константинополь. У 911 р. під час укладання договору з греками від Олега були присутні представники феодальної знаті Дунайсько-Дністровських земель. Вони носили романські імена – Карн, Руал, Цидул [10, с. 56]. Включення союзу племен тиверців до складу Київської Русі відбулося пізніше, близько 40-х рр. X ст., мирним шляхом [3, с. 33]. Останній раз тиверці згадуються в літописах як учасники чергового походу князя Ігоря на Візантію в 944 р., коли вони вже знаходилися в складі Київської Русі [13, с. 228].

Згідно з “Повістю минулих літ” київський князь Ігор у 940 р. воював з уличами та древлянами [3, с. 33]. Воєвода князя Ігоря Свенельд після трирічної облоги зайняв головне місто уличів Пересічень, розташоване на правому березі Дністра, у районі сучасного молдавського села Пересічено. Місцева феодальна знать не могла змиритися зі своїм становищем і продовжувала чинити опір князівській верховній владі. В цій напруженій війсьній ситуації право управління приєднаною територією Ігор доручає талановитому полководцю, “світлому мужу” – воєводі Свенельду. Літописець Нестор згадує про ці події: “І бе у нього, воєвода, іменем Свенельд, і примучі Углеці; і возложе на них Ігор данину, і віддасть Свенельду. І не вдасться єдин град, ім'ям Пересічень; і сяде коло його три літа, і взя його. І буше сидяче Углеці по Дніпру вниз; і по сьому придоба межі вони Дністра, і сидять тамо” [14, с. 778]. Частина уличів, яка не бажала

залишатися під безпосередньою верховною владою київського князя, переселилася на територію між Бугом та Дністром. Київ зберігав свій контроль над землями уличів та тиверців до кінця X ст. – з цього часу тут панують кочовики. Після 940-х рр. уличі в джерелах не згадуються [8, с. 9].

В VI ст. тюркомовні кочові племена болгар (утигурів та кутригурів) почали свій рух з волзьких берегів на захід. Поступово вони зайняли значні території Нижнього Подоння та Приазов'я, Криму [6, с. 18]. В 632 р. болгар заснували у степах Приазов'я під владою хана Кубрата державне утворення Велика Болгарія. В цей же час у приволзьких степах утворилася велика тюркська держава – Хозарський каганат, яка справляла значний вплив на степи Причорномор'я, Приазов'я та Криму [5, с. 28; 15, с. 30].

В 60–70-х рр. VII ст. Велика Болгарія впала під ударами хозарів. Частина болгар на чолі з сином хана Кубрата Аспарухом прийшла в Дунайсько-Дністровське межиріччя [6, с. 20; 5, с. 28]. Процес переходу болгар з Дону на Дунай був достатньо тривалим. “Повість минулих літ” повідомляє про це: “Коли ж слов'яни...жили на Дунаї, прийшли від скіфів, тобто хозар, так звані болгари, і були насильниками слов'янам”. Літописець пише про болгар як про частину хозарського суспільства, яка залишила колишнє місце проживання та відійшла до Дунаю. На шляху до нової батьківщини болгар часто грабували слов'ян. Під час свого просування до Дунаю вони залишили в південних степах ряд поховань – курганів. Поховання поблизу сіл Христофорівка, Нова Одеса Миколаївської області та Чорноморське Херсонської області за поховальним обрядом та формою поховань дуже близькі до поховань Дунайської Болгарії [6, с. 16, 22].

У 680 р. Аспарух перейшов Дунай та розгромив візантіяців. Він отримав права на північно-східну частину імперії, в тому числі Добруджу. Слов'яни стали данниками Аспаруха, а пізніше – союзниками. У 681 р. на цих землях була створена болгаро-слов'янська держава – Перше Болгарське царство або Дунайська Болгарія, до складу якої входив наш край близько трьох століть [4, с. 9]. Після підкорення місцевого слов'янського населення болгарські племена перейшли до осілого способу життя [Паламарчук, 29]. Поступово тюрко-болгари перетворилися на слов'яно-болгар. Вірогідно, процес слов'янізації болгар розпочався ще під час проходження через слов'янські землі на Дунай [6, с. 22].

На межі VIII – IX ст. в результаті нестабільності Хозарського каганату болгарські орди, які входили до його складу, відійшли до Дунаю та увійшли до складу Першого Болгарського царства. Пам'ятки салтівсько-маяцької культури, відкриті археологами у Дунайсько-Дністровському межиріччі, належали алано-болгаро-хозарському населенню, в складі якого переважав болгарський компонент. Болгарська орда розчинилася у місцевому населенні, на початку IX ст. основною мовою була вже не тюркська, а болгарська. Болгари, місцеві слов'янські племена та нащадки романізованого населення на базі салтівсько-маяцької культури утворили південнослов'янську культуру та південнослов'янське населення, об'єднане під ім'ям “болгари” [5, с. 29; 15, с. 52]. Пам'ятки південнослов'янської культури в Пруто-Дністровському межиріччі були розташовані чотирма компактними групами, які склалися, головним чином, з неукріплених поселень.

В IX–X ст. лівобережжя Нижнього Дунаю входило до складу Першого Болгарського царства. Осілі скотарі та землероби південнослов'янської культури мешкали на берегах придунайських озер. В цьому регіоні були представлені 2 етапи цієї археологічної культури: ранній – VIII та IX ст. – салтівсько-маяцька культура, носії якої мешкали по берегах озер Кагул, Ялпуг та Катлабух, з центром у сучасному селі Багате та пізній – кінець IX – поч. XI ст. – балкано-дунайська культура, яка сформувалася в районі озер Саф'яни та Катлабух [5, с. 29-30].

Залишки поселень салтівсько-маяцької культури були знайдені в районі сіл Долинське Ренійського району, Утконосівка та Кам'янка Ізмаїльського району. В 1997 р. в селі Суворово Ізмаїльського району Одеської області археологами було відкрито поселення балкано-дунайської культури. В зоні руйнування берегу озера Катлабух були розкопані залишки двох помешкань [16, с. 6]. На території фортеці Ізмаїл також було знайдено залишки кераміки балкано-дунайської культури та її напівземлянки. В 1996 р. поселення цієї культури було виявлено в Ізмаїлі на березі Дунаю в районі вулиці П. Шмідта [17, с. 6].

Більша частина населення салтівсько-маяцької культури вела осілий спосіб життя, будувала наземні кам'яні будинки та напівземлянки. Біля жител знаходилися господарські споруди. В житлах були відкриті вогнища або печі. Про високий рівень розвитку землеробства свідчать знахідки плугів, мотик, серпів, кіс. Було знайдено багато залізних предметів: казани, ланцюги, ножі, рибальські гачки і ножиці для стрижки овець. Посуд вироблявся ліпним способом і на гончарному кружі.

В суспільстві існувала майнова диференціація. Привілейовану верству суспільства складали вершники-воїни, на нижчому щаблі соціальної ієрархії стояли землероби, ремісники і найбідніші кочівники.

У той час війни і грабунок були закономірним явищем. Наступальною зброєю у кінних воїнів були шаблі, сокири, залізні списи, кинджали, ласо і лук зі стрілами. Досить поширеними були слабо зігнуті шаблі, клинки яких були прямими, як у мечів. Незмінним супутником воїна був кін з зброєю. Кожний воїн мав пояс, прикрашений художніми бляшками, кількість яких залежала від соціального становища воїна, його знатності.

Основними обрядами поховання були трупопокладення в катакомбах, трупопокладення в ямах і трупоспалення. Практикувалися як поодинокі поховання воїнів, так і парні, і групові поховання з дітьми. Як правило, жінку ховали з чоловіком-воїном, як його майно. В усіх чоловічих похованнях знайдена зброя [18, с. 418-422].

З часу свого відкриття балкано-дунайська культура трактувалася вченими по-різному. Більшість вітчизняних дослідників вказують на її схожість із салтівсько-маяцькою культурою. Це пояснюється тим, що ареал розповсюдження балкано-дунайської культури співпадає з межами Першого Болгарського царства, яке було тісно пов'язане з носіями салтівсько-маяцької культури. Іншу точку зору висловлюють румунські дослідники. Не заперечуючи схожості балкано-дунайської культури з салтівсько-маяцькою, вони вважають останню генетично пов'язаною з черняхівською культурою. Її балкано-дунайський варіант існував в межиріччі

Пруту і Дністра до появи на цій території в XIV ст. Молдавської держави. Балкано-дунайська культура припинила своє існування із вторгненням кочівників: печенігів, торків, половців [19, с. 178-179].

У ході романо-слов'янських контактів відбувався процес формування нової етнічної спільноти – волохів. Свою назву волохи отримали від слов'ян. У слов'янських мовах термін “волох”, “влах”, що означав гірських скотарів і вівчарів, набуває поширення як етнонім, який позначав східнороманське населення Балкан і Карпат [11, с. 30].

В VI–VIII ст., коли слов'яни з Центральної та Східної Європи рухалися на Балкани, на півдні Пруто-Дністровського межиріччя, крім південнослов'янського болгарського, мешкало романізоване населення, яке склалося ще в часи римської влади, коли узбережжя Дунаю входило до складу римської провінції Траянової Дакії. Основна територія його розташування знаходилася за ріками Прут та Дунай [5, с. 30; 3, с. 38].

Контакти слов'ян з дако-романським населенням в Подунав'ї носили мирний характер. Утворилося багато спільних поселень з напівземлянками, в яких були відкриті вогнища та характерні для слов'ян кам'яні печі. Населення займалося землеробством та скотарством, розвивалися ремесла: залізобробне, гончарне, ювелірне тощо. Волохи традиційно обробляли продукцію тваринництва, виготовляли шкіру та хутро, грубе сукно та шерстяні вироби. У волохських общинах зберігалися великі патріархальні родини, які не були пов'язані спорідненістю та складали сусідську общину. В цей час формується приватна земельна власність, поглиблюється соціальна та майнова нерівність, з'являється знать, яка захоплювала общинні землі та зосереджувала у своїх руках багатство і владу. Рядові общинники потрапляли в залежність від общинної знаті, несли повинності та сплачували податі. Термін “кнез” (князь) слов'янського походження позначав вождів, голову общинного самоврядування. Для вирішення найважливіших справ 2 рази на рік або в разі надзвичайної необхідності збиралося віче – загальне зібрання общин. Суд здійснювала рада старійшин, а керував судом кнез.

Після поширення серед волохів православної християнської релігії була освоєна слов'янська писемність. Їх мова відносилася до романської групи, але мала значні слов'янські запозичення в фонетиці та основному словниковому фонді. Духовна культура волохів складалася з традиційних фракійських, романських і слов'янських елементів [11, с. 30-32].

У IX–XIV ст. на території, яка межує з Подунав'ям, склався народ роминь (румун), самоназва якого походить від латинського романус – “римлянин” [5, с. 30]. Румунське населення займалося землеробством, виноградарством, садівництвом, але до початку XIX ст. провідну роль у господарстві відігравало скотарство. Румуні розводили велику та дрібну рогату худобу. Розвивалося ткацтво, гончарне та ювелірне ремесло, різьблення по каменю і дереву, обробка шкіри. Найдавнішими типами жител були напівземлянки з декількома приміщеннями та вогнищем, а також наземні, обмазані глиною, житла. Тривалий час існували великі патріархальні родини. Сільська община складалася з груп споріднених сімей, а суспільним життям керували виборні органи.

До XII ст. на основі змішування волохів зі слов'янами у Східному Прикарпатті склалася інша східнороманська народність – молдавська [5, с. 30]. У господарстві молдавського населення провідним заняттям було скотарство. Контакти зі східними слов'янами сприяли підвищенню рівня землеробства. Практикувалося бджільництво, рибальство, лісові промисли, також формувалися ремесла: залізобробне, гончарне, ювелірне.

Отже, у ранньому середньовіччі слов'яни утверджуються у Дунайсько-Дністровському межиріччі. Їх доля була тісно пов'язана з кочовими племенами аварів, болгар та хозарів. В другій половині VI – VII ст. на Нижнє Подунав'я поширювалася влада Аварського каганату. В IX–X ст. край входив до складу Першого Болгарського царства. На берегах придунайських озер в цей час склалася салтівсько-маяцька культура, яка в кінці IX – на початку XI ст. змінилася на балкано-дунайську культуру. Напередодні утворення Київської Русі у Подунав'ї жили слов'янські племена тиверців та уличів, землі яких у X ст. увійшли до її складу.

Перспективи подальшого дослідження даної проблематики пов'язані із вивченням міграцій на землях Дунайсько-Дністровського межиріччя в розвинутому середньовіччі, зокрема, із появою кочових племен угрів, печенігів, торків, половців на цих землях.

Джерела та література

1. Лебеденко О.М. Українське Подунав'я: минуле та сучасне: [навчальний посібник] / О.М. Лебеденко, А.К. Тичина. – Одеса : Астропринт, 2002. – 208 с.
2. Берг Л.С. Население Бессарабии. Этнографический состав и численность / Лев Семёнович Берг. – Пг., 1923. – 59 с.
3. История Молдавской ССР : с древнейших времен до наших дней / [И.А. Анцупов, С.Я. Аftenюк, П.П. Бырня и др.] ; Ред. кол. В.И. Царанов (отв. ред.) и др. – Кишинев : Штиинца, 1982. – 551 с.
4. Паламарчук С.В. Древняя и средневековая история населения междуречья Днестра и Дуная : [краткий историко-археологический очерк] / Светлана Васильевна Паламарчук. – Одесса: Управление охраны объектов культурного наследия одесской областной государственной администрации, 1997. – 56 с. – (Серия “Истоки”, вып. 1).
5. Великое переселение народов и дунайская переправа // Курьер недели. – 20 марта 2010 г. – С. 9.
6. Толочко П.П. Кочевые народы степей и Киевская Русь / Петр Петрович Толочко. – СПб.: Алетей, 2003. – 160 с. – (Серия “Славянская библиотека”).
7. Бессарабия / [географический, исторический, статистический, экономический, этнографический, литературный и справочный сборник] / [под. ред. П.А. Крушевана]. – М. : Типография А.В. Васильева, 1903. – 368 с.
8. Сапельняк Т.І. Уличі і тиверці в Карпато-Причорноморських землях (друга половина IX – перша половина X сторіччя): автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук : спец. 07.01.01 “Історія України” / Т.І. Сапельняк. – Одеса, 1986. – 17 с.
9. Бырня П.П. Молдавский средневековый город в Днестро-Прутском междуречье XV – начале XVI в.) / Павел Петрович Борня. – Кишинев : Штиинца, 1981. – 205 с.
10. История Молдавии / [под. ред. А.Д. Удальцова]. – Кишинев : Шкоала Советика, 1951. – 654 с.

11. История Республики Молдова. С древнейших времен до наших дней / [ред. кол. В.Е. Андрущак, П.А. Бойко и др.] – Ch. : "Elan-Poligraf", 2002. – 360 с. – (Ассоциация ученых Молдовы им. Н. Милеску-Спэтару).
12. Батюшков П.Н. Бессарабия. Историческое описание / Помпей Николаевич Батюшков. – СПб. : изд. П.Н. Батюшкова, 1892. – 177 с.
13. История Молдавской ССР : в 6 т. / [редкол.: В.Л. Янин (ответств. ред.) и др.]. – Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1987. – Т.1 : Первоначальнообщинный строй. Переход к классовому обществу. Формирование феодальных отношений. Образование молдавского государства. – 1987. – 416 с.
14. Накко А. История Бессарабии с древнейших времен / Алексей Накко. – О., 1875.
15. Плетнёва С.А. Кочевники южнорусских степей в эпоху средневековья (IV – XIII века): [Учеб. пособие] / Светлана Александровна Плетнёва. – Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2003. – 248 с.
16. Курганы поселка Суворово // Курьер недели. – 24 марта 2007 г. – С. 6.
17. Что нашли на территории Измаила? // Курьер недели. – 24 марта 2007 г. – С. 6.
18. Археологія України : [курс лекцій : навч. посібник / за ред. Л.Л. Залізняка]. – К. : Либідь, 2005. – 504 с.
19. Кочевое и оседлое население степей Северо-Западного Причерноморья в X – XIV вв. / А.О. Добролюбовский, Н.Д. Руссов // Исследования по археологии Северо-Западного Причерноморья. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 177 – 184.

Ветрова А. В. Кочевое и оседлое население Южной Бессарабии в раннем Средневековье

Исследуется роль Дунайско-Днестровского междуречья в этногенезе славян, их отношения с соседними племенами, характеризуются славянские племенные союзы тиверцев и уличей, рассматриваются кочевые племена, сыгравшие важную роль в колонизации этих земель, характерные черты салтово-маяцкой и балкано-дунайской археологических культур, которые развивались на Дунайско-Днестровских землях, показывается события формирования государства Дунайская Болгария и новой этнической общности – вlahов в междуречье.

Ключевые слова: Южная Бессарабия, Подунавье, Дунайско-Днестровское междуречье, Пруто-Днестровское междуречье, славянская колонизация, склавины, анты, тиверцы, уличи, болгары, салтово-маяцкая культура, балкано-дунайская культура, вlahи, кочевники.

Vetrova A. V. Nomadic and settled population of southern Bessarabia in the early Middle Ages

The role of the Danube-Dniester interfluvium in the ethnogeny of the Slavs, their relations with neighboring tribes are explored, Slavic tribal alliances of Tiverts and Ulich that existed on the territory of the region are characterized, the nomadic tribes, which have played an important role in the colonization of these lands, the characteristic features of the Saltovo-mayatskaya and the Balkan-Danube archaeological cultures that developed on the lands between Danube and Dniester are studied, the events of the formation of the state of the Danube Bulgaria, and a new ethnic community of the Vlachs on these territories are shown.

Keywords: South Bessarabia, Danube, Danube-Dniester interfluvium, the Prut-Dniester interfluvium, Slavic colonization, Sklavyny, Anty, Tyverts, Ulich, Bulgarians, Saltovo-mayatskaya culture, the Balkan and the Danube culture, Vlachs, nomads.

УДК 94:321.111(5-191.2)"10/12"

Я. В. Пилипчук

ОГУЗЬКО-КИПЧАЦЬКІ ВІДНОСИНИ У ХІ–ХІІІ ст.

Стаття присвячена історії огузько-кипчацьких відносин у ХІ–ХІІІ ст. Ця проблема є досі маловивченою. Відносини огузів з кипчаками не були постійною конфронтацією, багато залежало від особистих симпатій, шлюбних зв'язків та відносин між кочовими вождями. "Чорні Клобуки" були допоміжними військами на службі у Рюриковичів. Схожі функції виконували огузи у Волзькій Булгарії. Протиріччя Чорних Клобуків з кипчаками мали рід собою не етнічну, а політичну та економічну основу. Дане дослідження започатковує напрям дослідження тюркських міжетнічних відносин у Дашт-і-Кипчак у ХІ–ХІІІ ст. Дослідження історії взаємовідносин між кипчаками та етнічними групами огузів дозволяє зрозуміти природу відносин між різними етносами кочівників західноєвразійських степів у кипчацький час.

Ключові слова: кипчаки, огузи, "Чорні Клобуки", Дашт-і-Кипчак, Русь, Волзька Булгарія.

Одним з малодосліджених аспектів історії кипчаків є їхні відносини з огузами. У дослідженнях присвячених історії Київської Русі, як правило, коротко згадується про кипчацьку експансію на землі огузів і набагато більше розповідається про війни Русі з кипчаками, як наприклад у праці П. Толочка [1]. У спеціальних дослідженнях (Т. Тайді та Н. Нагородзької-Майржик присвячених історії "Чорних Клобуків" на перший план також виходить історія взаємовідносин Русі з кипчаками, розглядаючи відносини "Чорних Клобуків" з кипчаками власне у цьому контексті. Окремо необхідно згадати роботу С. Плетньової, присвячену археології "Чорних Клобуків" [2; 3; 4]. Р. Храпачевський присвятив окрему статтю вторгненню монголів у землю "Чорних Клобуків" [5]. Але в жодному дослідженні не було зроблено спроби зробити огляд відносин огузьких племенних союзів із кипчаками та виокремити основні причини ворожнечі між цими тюркськими народами. Вирішенню цих задач і присвячена дана студія.

Про конфлікти між огузами та кипчаками стисло прозповідається у хроніці Маттеоса Урхаєці. Вірменський хроніст вказував, що народ хартеш під тиском племені змії напав на туркмен, котрі, своєю чергою, вдерлись у землі огузів та печенігів, а печеніги атакували ромеїв у 1050-1051 рр. Також вказано, що усі ці народи у союзі воювали проти ромеїв. Ці дані частково підтверджуються у хронці Тахіра ал-Марвазі,